

179164

ÇAĞIMIZDA SOSYAL DEĞİŞME VE İSLÂM

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	179164
Tas. No:	257.92 KUT. D

224

Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm
2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 377
Sempozyumlar ve Paneller Serisi: 37

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir
1. Baskı, Şubat 2007, Ankara, 1.000 adet

ISBN 978-975-389-494-4
07.06.Y.0005.377

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT
Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim
Kufi Besmele: Hişâm el-Ğarâvî
Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Mütavelli Heyeti'nin
25.02.2003/1104-14 sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi,
fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DIYANET VAKFI
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi
1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara
Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tarihe yön veren önemli şahsiyetlerin hayatlarıyla alakalı olarak bir anlama problemi her zaman var olmuştur; muhtemelen de var olmaya devam edecektir. Tarihi süreç içinde bu tür şahsiyetlerin hayatlarına dair ortaya çıkan malzeme-iyi iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grup malzeme, gerçek tarihe dair olandır. Dolayısıyla yaşanan tarihten kesitleri ihtiva eder. İkinci grup ise kurgusal nitelikte üretilmiş malzemedir. Bu tür malzeme ile söz konusu şahsiyetlerin yaşadıkları gerçek tarih, değişik saiklerle kısmen ya da tamamen sanal bir tarihe dönüştürülür. Bu “sanal” ya da “sahte tarih” çerçevesinde tarihi şahsiyetlere söylemedikleri sözler söylenir, yaşamadıkları olaylar yaşatılır, sahip olmadıkları özellik ya da nitelikler yamanır. Böyle bir süreç sonunda “sanal tarih”, “gerçek tarih”i gölgede bırakmaya başlar, hatta bazen tamamen kuşatır ve kaplar; öyle ki, kendisinden bahsedilen kişi, mümkün olup da hayata dönse ve kendisi hakkında kaleme alınan “sanal tarih” türünden bir biyografiyi okusa, herhalde eserin konusunun kendisi olduğunu farkedemez. Bu durumun en tipik misali, tarih içerisinde şekillenen Hz. İsa imajı olsa gerektir. Bir beşer olarak dünyaya gelen ve hayatını bu şekilde sürdürüp tamamlayan Hz. İsa, zamanın dönen çarkı içerisinde “insan” olma vasfı yeterli görülmemeyerek aşkın bir varlık olma istikametinde sürekli dönüştürülmüş ve sonunda “ilâh” mertebesine yükseltilmiştir. E. Renan’ın ifadesiyle “iki İsa vardır. Biri, tarihi ve hakikî olanı ki, o Galiye’de doğmuş, Meryem’in oğlu İsa’dır. Diğeri ise, beşeri hayal gücü ve şairlik hissinin vehmettiği ve yarattığı Allah’ın oğlu Mesih İsa’dır.”

Mahiyet itibarıyla az ya da çok farklılıklar taşımakla birlikte benzer bir dönüşüm, bütün peygamberler ve dinî önderler için de vaki olmuştur. İnsanlık tarihinin şekillenmesinde önemli bir role sahip olması nedeniyle Hz. Peygamber’in hayatıyla alakalı olarak da böyle bir sürecin işlenmesi, tarihin akışı dikkate alındığında

kaçınılmazdı. Aşağıdaki satırlarda bu sürece dair bazı tarihi tespitler ve mülâhazalar ortaya konacaktır.

Hız. Peygamber'in hayatının değişik yönleriyle alakalı bilgiler, Sahabe döneminde de örnekleri görülmekle birlikte, özellikle tabiün dönemiyle birlikte yoğun bir şekilde toplanmaya başlanmıştır. Bunda bir taraftan Kur'an'ın Hız. Peygamber'i Müslümanlara örnek göstermesi ve ona uymaya çağırması, diğer taraftan ise Peygamber'i görememiş tabiün kuşağındaki onu tanıma şevk ve arzusu etkili olmuştur. Böylece bir zamanlar Hız. Peygamber'in gerçek hayatının bir bölümüne tanıklık etmiş olan Medine şehri, onun vefatının ardından bu özelliği nedeniyle Hız. Peygamber'in sözlerini ve sünnetini, daha genel manada hayatını öğrenme gayretlerinin merkezi haline gelmiştir. Bu çalışmalar, birbirinden tamamen kopuk olmakla beraber zamanla iki ana istikamette yol almaya başladı: 1- Hadis Edebiyatının teşekkülü, 2- Siyer-Meğazi literatürünün teşekkülü.

Hicri birinci yüzyılın sonları, ama özellikle de ikinci yüzyılın ilk yarısında siyer ile ilgilenen bir çok ismi tespit etmek mümkündür. Ancak İslâm tarihçiliği geleneğinde Siyer türünün öncülüğünü yapan şahsiyetler olmaları hasebiyle üçünü, özellikle zikretmek gerekir. Bunlar; Urve b. Zübeyr (ö. 94/712), İbn Şihab ez-Zühri (ö. 124/741) ve İbn İshak (ö. 151/761)'dir.

Aynı zamanda muhaddis olan Urve ve Zühri, Meğazi alanında ilk eser telif eden kişiler olarak bilinmektedirler. Eserleri olmasa da eserlerindeki rivayetlerin önemlice bir bölümü Abdürrezzak b. Hemmam (ö. 211/826), İbn Hişam (ö. 218/813), İbn Sa'd (ö. 230/845), Buhari (ö. 256/870), Taberi (ö. 310/922) gibi sonraki müelliflerin eserleri sayesinde günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Bu rivayetler, onların Hız. Peygamber'in doğumundan ölümüne kadar hayatıyla ilgili bir çok bilgiyi topladıklarını ortaya koymaktadır.

Urve ve Zühri'nin rivayetlerinde Hız. Peygamber'in hayatı, sade, gerçekçi ve abartılardan uzak bir üslup içerisinde takdim edilmektedir. Daha da önemlisi, Hız. Muhammed'in peygamberlik ve beşerilik vasıflarıyla ilgili olarak Kur'an'da ortaya konan ve esas itibariyle onun Allah'tan vahiy alan ve fakat bunun dışında normal insan özellikleri ve davranışları sergileyen bir varlık olduğunu vurgulayan perspektife aykırı unsurlara yer verilmediği dikkat çekmektedir. Bununla beraber, Hız. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirileceğinin önceden bilindiğini ifade eden "delâilu'n-nubuvve" türünden bazı kayıtlara (Heraklius ve Bazân'ın rüyaları gibi, bazı kehanetler) az da olsa rastlanmaktadır. Yine de bu bilgiler, hicri birinci yüzyılın sonları ile ikinci yüzyılın başlarında, en azından bu iki bilgin bağlamında Hız. Peygamber'i anlama noktasında Kur'anî perspektiften kopuş olarak yorumlanabilecek bir sonucun henüz ortaya çıkmadığını göstermektedir.

Hicri ikinci yüzyılın ilk yarısında siyer alanında asıl sivriyen ve kalıcı etkiler bırakan kişi, İbn İshak (ö. 151/761) olmuştur. Zühri'nin de öğrencilerinden olan İbn İshak, dünya tarihini Peygamberler Tarihi olarak algılamış, Siyer'i de bu tarihin son halkası olarak gören bir anlayışa sahip olarak, esas itibariyle iki bölümden müteşekkil bir siyer

eseri telif etmiştir. *El-Mübtde'* ve *l-Meb'as* ve *l-Meğazi* isimli eserinin birinci bölümünde Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e kadar bilinen peygamberlerin hayatını; ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'in nesebi, vahiy öncesi hayatı, peygamber olarak gönderilişi, Mekke dönemindeki önemli bazı olaylar, Medine döneminde vukû bulan gazve ve seriyeler ve son olarak Hz. Peygamber'in vefatına dair rivayetleri toplamıştır.

İbn İshak bu eserinde, hocası Zühri ve Urve gibi Medine'deki hadisçilerin meğaziye dair rivayetleri yanında, Eyyamu'l-arab edebiyatının devamı niteliğinde olup tarihi gerçekliği son derece şüpheli kıssalara, özellikle Peygamberler Tarihi kısmında İsrailiyyat türü bilgilere, ayrıca konuları cazip kılmak için doğru yanlış pek çok şiire yer verdi. Mekke dönemi olaylarını anlatırken bile başlık olarak sık sık kullandığı "kıssa" kelimesi, Cahiliye dönemine ait kıssa geleneğinin ne denli etkisi altında kaldığının bir göstergesidir. Bu geleneğin etkisi yer yer Medine dönemi olaylarını anlatırken de varlığını hissettirmektedir. İsrailiyyat ve kıssa geleneğinin etkisi, ayrıca pek çok asılsız şiirin varlığı nedeniyle İbn İshak'ın eseri Medine'deki hadisçilerin tenkidlerine maruz kaldı.

Bu tenkidleri dikkate alan İbn Hişam (ö. 218/813), İbn İshak'ın eseri üzerinde önemli bazı tasarruflarda bulundu. Bu bağlamda peygamberler tarihi kısmındaki İsrailiyyat türü haberleri, Kur'an'da yer almayan ve Hz. Peygamber'le ilgisi olmayan konuları, edebe muğayir ifadeleri, ayrıca tanınmış şairlere ait olmayan şiirleri eserden çıkardı. Çok fazla olmamakla beraber kendisi de bazı ilavelerde bulundu. Bu düzenlemeden sonra İbn İshak'ın eseri, İslâm dünyasında İbn Hişam'ın adıyla meşhur oldu ve geniş bir hüsn-ü kabul gördü. Bundan sonra yazılan siyer kitapları için bu eser, en temel kaynak haline geldi.

İbn İshak'tan sonra el-Vakıdî (ö. 207/823), Hz. Peygamber'in yalnızca Medine dönemindeki faaliyetlerini ihtiva eden ve çoğunlukla da gazveler üzerinde duran *el-Meğazi* isimli eseri telif etti. Onun bu eseri, Medine dönemi açısından İbn İshak'ınkinden daha dakik ve hadisçilerin tarzına daha yakındı. Ancak bu eserin siyerin şekli ve metodu üzerinde pek etkisi olmadı. Buna karşılık Vakıdî'nin talebesi ve kâtibi İbn Sa'd, siyer yazıcılığında en önemli ve en kalıcı değişikliği gerçekleştirdi. Bu değişiklik, İbn İshak tarafından iskeleti oluşturulan siyere Hz. Peygamber'in fiziki ve ahlaki özelliklerini muhtevi rivayetlerin yer aldığı Şemâil kısmının eklenmesi idi. Bir başka şekilde ifade edecek olursak İbn Sa'd'la birlikte siyer yazıcılığında bir siyer kitabında hangi bölüm ve konuların bulunacağını formatı tamamlanmış oluyordu. Bundan sonra telif edilen bütün siyer kitaplarında aşağı yukarı bu format hakim olmuştur.

İbn Sa'd'la birlikte siyer yazıcılığının son şeklini almış olması, siyerde kullanılan malzemenin de son şeklini aldığı anlamında anlaşılmamalıdır. Bilakis, ilerleyen zaman içerisinde hadis edebiyatının gelişmesine, sebebi-nüzul kitaplarının telifine, nesep kitaplarında siyerde kullanılabilecek bilgilerin artmasına, genel tarih kitaplarında siyerle ilgili malzemeye de yer verilmesine, ayrıca bilhassa tasavvufi çevrelerde kıssa ve menakıp geleneğinin revaç bulmasına bağlı olarak siyer kitaplarında

kullanılan malzemede de ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bunu anlamak için İbn Hişam'ın dört ciltlik *es-Siretü'n-Nebeviyye*'si ile eş-Şamî (ö. 942/1535)'nin on bir ciltlik *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*'ını, Zürcanî'nin *Şerhu'l-Mevahib*'ini ya da İbn Kesîr'in *es-Siretü'n-Nebeviyye*'sini karşılaştırmak yeterlidir.

Siyer malzemesinde en fazla genişlemenin Hz. Peygamber'in nesebi, peygamberlik öncesi hayatı, irhasât haberleri, mucizeleri ve şemaiî konularında gerçekleştiği görülmektedir. Bu genişleme ile birlikte müslümanlardaki peygamber anlayışında da bir değişme ve dönüşme meydana gelmiştir. Urve ve Zührî'nin rivayetlerinde Kur'an'da çerçevesi çizilen peygamber tasavvurundan pek fazla kopulmamış iken, ilerleyen zaman içerisinde mübalağa, yüceltme temayülü, nübüvvet tartışmaları, çevre kültürlerden sızmalar vb. gelişmelere bağlı olarak siyer malzemesinde peygamber anlayışında mahiyet itibarıyla bir farklılaşma meydana gelmeye başlamıştır. Bu hususu daha anlaşılır kılmak için bazı örnekler ve değerlendirmelerle açmak istiyoruz.

Az önce de işaret ettiğimiz gibi ilk siyer kaynaklarında (Urve, Zührî, İbn İshak) Hz. Peygamber anlatılırken yer yer yüceltme temayülünün varlığı hissedilmiyor değilse de, bunun yaygın olduğu söylenemez. Buna karşılık bilhassa İbn Sa'd'dan itibaren şemaiî edebiyatının siyere girmesiyle yüceltmeci tavrın da yaygınlık kazanmaya başladığı müşahade edilmektedir. Söz gelimi İbn Sa'd'da Hz. Peygamber, bedeninin bütün unsurlarıyla beşerin en güzeli ve en mükemmelidir. Onun teri misk gibi kokar, cinsel gücü kırk erkeğinkine denktir. İbnü'l-Cevzi'de bu özellikler daha da ileri götürülür. Mesela misk gibi kokan teri, esans olarak kullanılmak üzere şişelere doldurulur. Şifâ'nın şerhi Muzîlî'l-Hafâ'da cinsel gücünün kırk erkeğinkine denk olması, cennet ehlinde kırk erkeğinkine denklik şeklinde açıklanır ve bu erkeklerin her birinin cinsel gücü de yetmiş dünya erkeğinin gücüne denktir. O zaman Hz. Peygamber'in cinsel gücü, ikiyüz seksen dünya erkeğinin gücüne denk olmaktadır.

Bu yüceltmeci tavır, yalnızca Hz. Peygamber'le sınırlı bırakılmamış, atalarına da teşmil edilmiştir. Hicrî birinci yüzyıldan itibaren emarelere rastlanan bu temayülün sonucu olarak, Hz. Peygamber'in ana ve babasından başlamak üzere ataları; dönemlerinin en yakışıklı, en soylu, en cömert, en güzel, en temiz ve en güçlü insanları olarak tavsif edilmiştir.

Hz. Peygamber'in atalarını, dönemlerinin en güzel ve en üstün insanları haline getiren yüceltmeci tavır, Kur'an'ın ortaya koyduğu perspektiften saparak, onların imanlarını da kusursuz hale getirmiş ve hepsini muvahhid ilan etmiştir. Kur'an'da Hz. İbrahim'in babasının putperest olması bir engel olarak gözükmünce de, onu Hz. İbrahim'in amcası yaparak durumu kurtarmışlardır.

Yüceltmeci anlayışa göre şirkten ârî olan bu şecere, cahiliye dönemindeki her türlü günahattan ve çirkin davranıştan da uzaktı. Bunu ispatlamak için nesep bilgisini Muhammed b. Kelbî'nin Hz. Peygamber'in tam beş yüz büyük annesini tespit ettiğini ve bunlardan hiç birinin zinaya bulaşmadığını ortaya koyduğunu İbn

Sa'd'dan itibaren bütün muahhar siyer müellifleri zikrederler. Nesep bilginlerinin Hz. Peygamber'in ancak yirmi atasının adını doğru biçimde tespit edebildiklerini hatırlarsak, İbnü'l-Kelbi'ye nisbet edilen bu görüşün, gerçeklerin ifadesinden çok savunma ve yüceltme mantığı içerisinde ortaya atılmış bir iddia olduğunu anlamak zor değildir. Öyle anlaşıyor ki, bu görüşün dile getirildiği zaman dilimi içerisinde (muhtemelen Abbasi döneminin başları) Hz. Peygamber'in soyu etrafında bazı tartışmalar yaşanmakta idi. Kufe gibi Araplarla Mevalinin iç içe yaşadığı ve özellikle Mevaliden müelliflerin, Hz. Peygamberin atalarını ayırt etmeksizin Cahiliye Araplarına ağır tenkitler yönelttikleri bir ortam içerisinde söz konusu savunmacı ve yüceltmeci mantık harekete geçerek böyle bir argüman ortaya atmış gibi gözükmektedir.

Hz. Peygamber'in atalarıyla ilgili bu yüceltmeci tavır, yine az önce zikredilen Şuubiye cereyanının etkisiyle çerçevesini biraz daha genişleterek, içine Hz. Peygamber'in sülalesini, kabilesini ve kavmini de almış ve bu şekliyle siyere yansımıştır. Nitekim Kur'an'daki "insanlar arasında üstünlüğün ancak takva ile olabileceği" ilkesine rağmen gerek hadis adı altında yapılan bazı rivayetlerin gerekse nesep kitaplarındaki Eyyâm edebiyatının devamı niteliğindeki bilgilerin bir sonucu olarak, Kastalâni ve Şâmi örneklerinde görüldüğü gibi, muahhar siyer kitaplarında Hz. Peygamber'in üstünlüğünden bahsedilirken, sırasıyla Kureyş içinde Haşimoğullarını, Kinane içinde Kureyş'i, Mudar içinde Kinane'yi, Araplar içinde Mudar'ı ve nihayet bütün insanlar içinde de Arapları üstün gösteren rivayetler siyere nüfuz etmiştir. Bu malzemeyi, dinleyen ya da okuyanların nezdinde etkili kılabilmek için bazen Hz. Peygamber bazen de Cebraîl birer otorite olarak kullanılmıştır.

Siyer malzemesinin genişlemesinde en fazla etkili olan faktörlerden bir diğeri, İslâm dünyasında çok erken tarihlerden itibaren yaşanan nübüvvet tartışmalarıdır. Kur'an'da müşriklerin mucize taleplerine olumlu cevap verilmemesinden hareketle Hz. Peygamber'e Hz. Musa ve Hz. İsa'nınkilere benzer mucizelerin verilmeyeceği şeklinde bir kanaate ulaşmak mümkün olmakla beraber, bilhassa Ehl-i kitapla girilen nübüvvet tartışmaları çerçevesinde, toplumlarda mucizesiz peygamber fikrinin yadrganması nedeniyle olsa gerektir ki, siyer kaynaklarında çok erken tarihlerden itibaren mucizeler yer almaya başlamış ve zamanın ilerlemesine bağlı olarak mucize sayısında da önemli artışlar meydana gelmiştir. Örneğin ayın yarılmaya mucizesi, İbn Sa'd dahil önceki siyer kitaplarında mevcut değildir. Eğer tespitimiz doğru ise, Buharî vasıtasıyla bu mucize siyer malzemesine girmiştir. Sevr mağarasında örümceğin ağ örme ise, ilk kez İbn Sa'd'da geçmektedir.

Mucizelerin artışıyla ilgili tespit; irhasât, bazı kâhin, râhip ve hahamların Hz. Muhammed'in geleceğini önceden haber verdiklerine dair haberler için de geçerlidir. İrhasât haberleri, tıpkı Hz. İsa örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber'i doğuşundan itibaren harikülâdeliklerle iç içe gösterme arzusunun sonucu olmalıdır. Diğer haberlerin ise, esas itibarıyla Kur'an'daki bazı âyetlerden hareketle üretilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bilindiği gibi Kur'an'da Ehl-i Kitabın Hz. Peygamber'i

kendi öz evlatları gibi tanıdıkları, ayrıca onun bilgisini Tevrat ve İncil’de yazılı olarak buldukları ifade edilmektedir. İşte bu ifadeler dayanak olarak kullanılarak , erken tarihlerden itibaren siyer kitaplarına bir çok spekülâtif ve sağlıksız bilgi sokulmuştur. Bir başka ifadeyle müslümanlar, Kur’an’daki bu bilgilerin içeriğini doldurmak için harekete geçmişlerdir. Yahudi hahamların Hz. Peygamber’in ana rahmine düştüğünü ve onun ileride peygamber olarak görevlendireceğini bilmeleri, rahip Bâhira ya da Nastûra’nın birtakım alametlerden hareketle Hz. Peygamber’in geleceğin peygamberi olduğunu keşfetmeleri, Tevrat ve İncillerdeki bazı ibarelerin kendi bağlamlarından koparılarak zoraki Hz. Peygamber’e delalet eder biçimde gösterilmeleri bu meyanda sayılabilecek gelişmelerdir. Bu bilgileri üretirken Müslüman aklı, Ehl-i kitapla girişilen tartışmalarda, onların kutsal kitapları ve din adamlarını referans kaynağı olarak kullanmak suretiyle kendi konumunu güçlendirmek istemiştir. Yani Yahudi muarızaya karşı, hahamların; Hristiyan muarızaya karşı da rahiplerin Hz. Peygamber’in geleceğine dair “itiraflar”ını veya “keşifler”ini kullanma yoluna gitmiştir. Bu metodun din adamları üzerinde çok fazla olmasa da halk nezdinde bayağı etkili olduğunu, bugünkü tecrübelerimizden hareketle söyleyebiliriz. Bu tür argümanlar etkili olduğu içindir ki, ilk siyer kitaplarında bunların sayısı az olmakla birlikte, muahhar kaynaklarda ayrı başlıklar altında toplanacak kadar genişleme imkanı bulmuştur (Örnek olarak İbn Hişam, İbn Sa’d, İbnü’l-Cevzi, eş-Şamî karşılaştırılabilir). Bu genişleme tabii olarak siyer malzemesinin de genişlemesi anlamına gelmektedir.

Burada, yeri gelmişken Hz. Peygamber’in geleceğinin bilinmesi hususunda Ehl-i itikada nisbet edilen rivayetlerle birlikte “rüya” ve “kehanet” fenomenlerinin de siyer malzemesinin üretiminde yaygın bir şekilde kullanıldığına atıfta bulunmak istiyoruz. Büyük bir ihtimalle Kur’an’da rüyanın bilgi kaynağı olarak kullanılmasından hareketle, rivayet üreticilerinin, birçok olayda sahip oldukları temayülleri yerleştirebilmek veya var olan ihtiyaçlara cevap verebilmek için rüya fenomenini kullandıkları görülmektedir. Abdülmuttalib’e Zemzem kuyusunu kazmasının ve yerinin gösterilmesinin rüyada gerçekleşmesi; Buhtunnasr, Heraklius, Kisra’nın başkadısı Mubazen, Mersed b. Abdükılal, Esad b. Zürrare, Ebû Talib vb.nin Hz. Muhammed’in peygamber olarak görevlendirileceğini rüyada görmeleri örnek olarak gösterilebilir. Rüya fenomeni siyerde Mirac kıssası, ezanın kabûlü, Bedir’de öldürülecek müşriklerin isimleri vb. konularla alakalı olarak da kullanılmıştır.

Rüya gibi kehanet fenomeni de, Arap kültürü içinde yaygınlığı ve köklülüğü nedeniyle siyer malzemesi içinde yerini bulabilmiştir. Kehanet ve falcılıkla mücadele-yi misyonunun bir parçası olarak gören bir peygamberin siretinde onun hak peygamber olduğunun savunulması için kahinlerin de yardımına ihtiyaç duyulmuş olması ilginç ve bir o kadar da düşündürücü değil midir?

Öte taraftan, bazı Kur’an ayetlerinin siyer malzemesinin hem üretilmesi hem de genişlemesinde etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun en bariz örneklerinden biri, Necm suresin 8 ve 9. Ayetlerinin (sonra ona yaklaştı ve sarktı, iki yay ka-

dar yahut daha yakın oldu) Mirac kıssasına dair rivayetlerden birinde Allah ile Hz. Peygamber'in buluşma anını tasvir eden tabloya yerleştirilmesidir. Yine ayın yarılması ile ilgili rivayetlerin de Kamer suresinin ilk ayetinden hareketle ihdas edildiğini düşünmekteyiz. Ya da ayın oldukça büyük bir şekilde dağın arkasından çıkarken bölünmüş gibi görülmesinin, zamanla Kamer suresindeki ayetle ilintilendirilip mucize formuna sokulmuş olması da ihtimal dışı değildir. Kur'an ayetlerinin siyer malzemesinin oluşmasındaki etkisi konusu, üzerinde ayrıca ve daha ciddi bir şekilde durulmaya muhtaç bulunmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse, çok erken tarihlerden itibaren gittikçe artan oranda yüceltme ve savunmacı bir anlayış siyer yazıcılığında varlığını hissettirmiştir. Buna bağlı olarak siyer kitaplarında ilerleyen zaman içerisinde kurgu ile gerçek iç içe geçmiştir. Hz. Peygamber'in hayatını anlama ve anlamlandırmada Kur'anî perspektif büyük ölçüde gölgede kalmıştır. Bunu, Hz. Peygamber'le ilgili bazı hususları bir Kur'an'dan bir de muahhar bir siyer kitabından okuduğumuzda çok daha iyi farkediriz. Bu değişimi, pekala en geç yazılanından ilk yazılanına doğru bir dizi siyer kitabını okumaya başladığımızda da görürüz. Peygamber asrına doğru giderek okuduğumuz her kitap, bir öncekine göre biraz daha sade olduğunu hissettirir. İlk yazılanları okuduğumuzda ise Kur'anî perspektife dolayısıyla da tabii ve tarihsel olana yakınlığımızı hissederiz.

Bu noktada bir hususu özellikle belirtmek istiyoruz. Hz. Peygamber'le ilgili olarak yukarıda bahsedilen anlayış değişikliği ve dönüşümün oluşumunda Tasavvuf'un ağırlıklı rolü olduğu öteden beri dile getirilir. Bu tespit bir dereceye kadar doğru olmakla beraber, söz konusu dönüşümde asıl belirleyici rolün muhaddislere ait olduğunu düşünmekteyiz. Özetle ifade etmek gerekirse, muhaddislere göre Hz. Peygamber; fizik âlem üzerinde olağanüstü tasarruflarda bulunan; melekler, cinler, hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklarla iletişim kurabilen; gözle görünmeyenin, geçmişin ve geleceğin bilgisine sahip, ahlaki olduğu kadar fiziki olarak da en mükemmel nitelikleri taşıyan özel bir varlıktır. Hadisciler vasıtasıyla böyle bir peygamber tasavvurunun oluşmasında, onların helal ve harama taalluk etmeyen, özellikle de fezâille alakalı rivayetlere müsamaha ile bakmalarının önemli rolü olmuştur. Siyer kitaplarının birçoğunun aynı zamanda hadisciliği ile şöhret bulan kişiler tarafından yazılması, bu tür bilgilerin kolaylıkla siyere taşınmasını mümkün kılmıştır. Bu değerlendirmenin ardından mutasavvıfların Siyere *Nur-u Muhammedî* ya da *Hakikat-i Muhammediyye* nazariyesinden başka ne ekledikleri haklı bir soru değil midir?

Geç dönem siyer kaynaklarındaki kurgu ile gerçeğin iç içe geçmişlik durumu, Osmanlı döneminde Türkçe olarak kaleme alınan *Ahmediyye*, *Muhammediyye*, *Kara Davud*, *Envaru'l-Aşıkîn* gibi eserlerde çok daha girift hale gelmiştir. Daha doğru bir deyişle bu eserlerde esas itibarıyla tasavvufla çeşnilenen peygamber sevgisi halk kitlelerine yerleştirilmek istenmiş, ama bu yapılırken Hz. Peygamber'in tarihsel gerçekliği kurguya dayalı sanal tarihin içinde adeta kaybolmuştur. Rabgu-

zî'nin *Kısaş-ı Enbiyâ*'sını gözden geçirdiğimizde Türkistan coğrafyasında da benzer bir durumun yaşandığını anlamaktayız.

XIX. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında siyer geleneğinde yeni bir dönem açılmaya başladı. Batı'da gelişen Şarkiyat çalışmaları çerçevesinde Kur'an, hadis, fıkıh, kelam ile birlikte siyer ilgi gösterilen alanlardan biri oldu. Siyer malzemesinin sahilliği konusunda ciddi tartışmalar yaşanmaya başladı. Bu gelişme çok geçmeden İslâm dünyasında da akislerini buldu. XIX. yüzyılda Hindistan'da Seyyid Ahmed Han, XX. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da Reşid Rıza ve Ferid Vecdi, sonra da İzzet Derveze Hz. Peygamber'in hayatını yeniden ele alma ihtiyacını hissettiler. Bu bilim adamlarının siyere yaklaşımında gözlemlenen ortak nokta, kıssalar, mucizeler ve yüceltilmiş şemal bilgileriyle tarihi şahsiyeti örtülmüş bulunan Hz. Peygamber'i tekrar tarihi kimliği içerisinde "örnek peygamber" haline getirmek, onun islahatçı ve mücadeleci kişiliğini öne çıkarmaktır. Bunlardan özellikle Derveze, siyer kaynaklarına olan güvensizliğinin bir sonucu olarak *Asru'n-Nebi* isimli Kur'an kaynaklı bir siyer çalışması yapmıştır. Bu çalışmasıyla o, Hz. Peygamber'in hayatı ve dönemi için Kur'an'dan geniş ölçüde istifade etmenin mümkün olduğunu göstermiş olmakla beraber, siyer kaynaklarındaki bilgileri büyük ölçüde ihmal ettiği ve Kur'an'dakilerle bütünleştirmede için, çalışması önemli fakat eksik ve yetersizdir. Muhammed Heykel de *Hayatu Muhammed* isimli eserinde Kur'an'dan azami ölçüde yararlanmaya gayret etmiştir. Bunun yanında Kur'an'ın ortaya koyduğu perspektifi dikkate alarak diğer siyer malzemesini kaynakların isimlerini zikretmeksizin eleştirel ve seçmeci bir yaklaşımla kullanma gayreti içinde olmuştur. Sonuçta siyer kaynaklarındaki bir çok bilgi ve olgu esere yansımamıştır. Bunların başında Hz. Peygamber'e Kur'an dışında nisbet edilen mucizeler gelmektedir. Bu nedenle Heykel, geleneksel siyer çizgisini koruma eğilimindeki Müslüman bilginler tarafından eleştirilmiş, sağlam rivayetleri göz ardı etmek ve müsteşriklerin etkisinde kalmakla suçlanmıştır. Mamafih eserin bütünü gözden geçirildiğinde, bu suçlamanın çok fazla haklı olmadığını anlamak zor değildir.

Şarkiyat çalışmalarının Türkiye'de de önemli etkileri oldu. Siyer alanında iki tavır ortaya çıktı. Bunlardan birincisi, müsteşriklerin iddialarını tümünden yanlış ve kasıtlı addeden **savunmacı** tavrıdır ki, Filibeli Ahmed Hilmi ve Manastırlı İsmail Hakkı Bey'i bu tavrın öncüleri olarak zikredebiliriz. İkinci tavır ise **yenilikçi** olarak nitelenebilir. Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı ve Hüseyin Cahit bu ikinci gruba dahildir. Söz gelimi Kılıçzâde Hakkı Bey, Düzceli Yusuf Efendi'yi, tamamen geleneksel çizgide kaleme aldığı *Akvamu's-Siyer*'inden dolayı "milleti dinden imandan soğutuyor" diyerek sert bir şekilde tenkit etmiş ve *İtikadât-ı Batiliyyeye İlân-ı Harb* isimli bir de eser telif etmiştir. Yenilikçi çizginin en mümtaz temsilcilerinden olan Celal Nuri ise, *Hatemü'l-Enbiyâ* isimli siyer çalışmasında hem gelensel çizgiyi hem de müsteşrikleri tenkit eder. Eserde Hz. Muhammed ve İslâm dini yeni bir açıdan ele alınmaktadır. Yazara göre Hz. Muhammed tarih nokta-i nazarından mağdurdur. Gayr-i müslim tarihçiler büyük ve irsî bir husumetin zebunudurlar. Müslüman ta-

rihçiler ise Hz. Muhammed'i bir insan olarak değil, insan üstü bir varlık olarak görmüşlerdir.

Celal Nuri'nin bu görüşleri dile getirişinin üzerinden bugün yaklaşık bir asır geçmiş bulunmaktadır. Ancak gerek Türkiye'de gerekse İslâm dünyasında onun şikayet ettiği hususlar hala varlığını muhafaza etmektedir. Nitekim hâlâ kültürümüzde var olan siyer malzemesi analitik bir yaklaşımla tenkide tabi tutulmuş değildir. Özellikle ülkemizde hadis çalışmalarında belli bir mesafenin katedildiğini söylemek mümkünse de siyer çalışmaları için aynı tespiti yapmak zordur. Bu eksikliği gidermek için burada birkaç öneriyi sıralamak yerinde olacaktır:

1. Hadislerde olduğu gibi siyer malzemesinin değerlendirilmesinde de Kur'an veri ve kıstaslarından azami ölçüde yararlanılmalıdır.

2. Siyer malzemesinin değerlendirilmesinde klasik kültürümüzde hadis tenkitçiliğinin sahip olduğu birikimle modern tarihçiliğin geliştirdiği tenkit unsurları bir araya getirilmelidir.

3. Hz. Peygamber dönemi çevre kültürleri/dinleri ve bunlardaki din büyüklerine ait menakıb/kıssalar tespit edilmeli ve bunların siyer malzemesi ile karşılaştırması yapılmalıdır.

4. Tabakât kitaplarındaki bilgiler iyi değerlendirilmelidir.

5. İlk siyer müelliflerinin rivayetleri ayrı ayrı inşa edilerek, bunlardaki peygamber tasavvurunun gelişimi kronolojik olarak ortaya konmalıdır.

6. Batıdaki biyografi çalışmaları ve bu çalışmaların arka planı bilinmelidir..